

MISIR'DA TARİHYAZIMI

**Fransız İşgalinden
Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine**

MISIR'DA TARİHYAZIMI
Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine

Halil İbrahim Erol

Yayın No: 44

Araştırma Serisi: 20

ISBN: 978-625-7800-29-7

E-ISBN: 978-625-7800-30-3

1. Basım, Mart 2021

Yayın Yönetmeni: Yusuf Temizcan

Yayın Koordinatörü: Mehmet Beydemir

Yayına Hazırlık: Ayşe Rumeysa Yavaş-Şeyda Karabatak

Son Okuma: İslam Dalp-Hüsna Dalp

Kapak: Abdullah Fuad Kılınçlı

İç Tasarım: Abdurrahim Yüce

© **İLEM Yayınları 2021**

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt

Hazar Reklam Matbaacılık

Sertifika No.: 26482

İskitler / Ankara

Telefon: +90 312 278 50 77

ilem
YAYINLARI

Aziz Mahmut Hüdayi M. Halk C. Türbe Kapısı S. No:13 Üsküdar - İstanbul

Tel: 0216 310 43 18 Faks: 0216 310 43 18

www.ilemyayinlari.com - info@ilemyayinlari.com

İLEM Yayınları, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve Nobel Akademik Yayıncılık ortak markasıdır.

MISIR'DA TARİHYAZIMI
Fransız İşgalinden
Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine

Halil İbrahim Erol

ilem
YAYINLARI

Hafıza nimetini nısyān ile
malul olan insana her lahzada hatırlatan
kıymetli babama...

Kısaltmalar

akt.	: aktaran
bk.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çevirmen
ed.	: editör
h.	: hicri
krş.	: karşılaştırınız
m.	: miladi
ö.	: ölümü
S.	: sayı
s.	: sayfa
tah.	: tahkik
trans.	: translated
trc.	: tercüme
tas.	: tashih
t.y.	: tarihi yok
vd.	: ve diğerleri
v.	: volume
y.y.	: yayın yeri yok
BAU	: Bahçeşehir Üniversitesi

DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EDAM	: Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSAR	: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
TBBD	: Tarih Bilincinde Buluşanlar Derneği
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

İçerikler

Önsöz.....	xi
Giriş.....	1
Yöntem	8
Teorik Çerçeve	12
Birinci Bölüm	
MISIR TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	27
XIX. Asrın İlk Yarısında Mısır	48
Osmanlı-Mısır Modernleşmesi	78
Kavalalı Mehmed Ali Paşa	85
Osmanlılarda Tercüme ve Neşir Faaliyetleri	99
Mısır'da Matbaanın Tesisi ve Neşir Faaliyetleri	104
Mısır'da Tarih Alanındaki Tercüme ve Neşir Faaliyetleri	115
Koçi Bey Risalesi	121
Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr	121
Katerina Tarihi/Târîh-i Rusya	122
Terceme-i Siyer-i Halebî	124
Târîh-i İtalya	124
Bonabart Tarihi	125

Târîh-i Nabolyon Bonaparta	126
Târîh-i İskender bin Filibos	127
Muhtasarı Tercemeti'l-Meşâhiri'l-Kudemâ el-Felâsife	128
Bidâyetü'l-Kudemâ ve Hidâyetü'l-Hükemâ	128
Letâifu Ahbârî'l-Üvel fi men Tasarrafe fi Mısır min	
Erbâbî'd-Düvel	129
Mir'âtü'l-Kâinât	129
İskoç Tarihçi William Robertson'dan Yapılan Tercümeleler	130
Târîhu Mülûki Fransa min Mebdei Mülkihim	
ilâ el-Melik Lui Filib	130
Voltaire'den Yapılan Tercümeleler	131
el-Masâbihü'l-Münire fi Tevârîhi'l-Kurûni'l-Ahîra	131

İkinci Bölüm

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA

MISIR'DA TARİHÇİLİK.....133

Osmanlı Dönemi Mısır Tarihçiliğinin Genel Seyri	135
Abdurrahman el-Cebertî	140
Tarih Tanımı ve Anlayışı	144
Yazım Usulü ve Kaynakları	154
Bakış Açısı	164
Acâibu'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l-Ahbâr	170
Yazmalar ve Yapılan Baskılar	177
Yapılan Çeviriler	179
Osmanlılar ve Mısır'ın Yönetimi	180
Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve Yönetimi	193
İktisadi Gelişmeler	203
Vehhâbi Meselesi	208
Arnavutlar	212
Ezher Uleması	215
Memlükler	217
Abdullah eş-Şarkâvî	223
Tuhfetü'n-Nâzırîn fi men Veliye Mısır mine'l-Mülûk	
ve's-Salâtîn	224
İsmail el-Haşşâb	233
Hulâsatü mâ Yürâd min Ahbârî'l-Emîr Murâd	234

Tezkiretü li-Ehli'l-Basâir ve'l-Absâr ma'a Vechi'l-İhtisâr	239
et-Târîhu'l-Müselsel fi Havâdisi'z-Zamân ve Vekâyii'd-Divân	244
Halil b. Ahmed er-Recebî	256
Târîhu'l-Vezîr Muhammed Ali Bâşa	257

Üçüncü Bölüm

FRANSIZ İŞGALİ VE TARİH YAZICILIĞI.....277

Fransızların Mısır'ı İşgali	279
Târîhu Müddeti'l-Fransis bi Mısır	305
Bildiriler ve Ezher Uleması	308
Ekim İsyanı	321
Fransızlar	324
Mazharu't-Takdîs bi-Zehâbi Devleti'l-Fransis	328
Eserin Yazılış Süreci ve Telif Sebebi	329
Kapsamı ve Yazılış Nedeni	333
Yazım Usulü ve Kaynakları	335
Tercüme ve Tahkikli Neşirler	337
Fransızlar ve İşgal Yönetimi	339
Memlükler	342
Ulema	347
Toplumsal Dönüşüm ve Ayrışma	349
İsyan ve Ayaklanmalar	357
Fransız İdaresi ve Divan	360
Bildiriler ve Müslüman Fransız İmajı	363
Osmanlılar	366
Nikola bin Yusuf et-Türk	369
Zikru Temellüki'l-Fransaviyye el-Aktâre'l-Mısriyye ve'l-Bilâde'-ş-Şâmiyye	370

Dördüncü Bölüm

SONUÇ.....389

Sonuç	391
-------	-----

Kaynakça.....407

Dizin.....431

Yazar Hakkında.....440

Önsöz

Bu çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde literatürde yer alan yüksek lisans, doktora, makale veya kitap çalışmaları üzerinden mevcut çalışmanın gerekliliği ve ehemmiyeti izah edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle Türkçede bu konu hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmadığını gösteren literatür taramasına yer verilmektedir. Böylelikle bu ön inceleme, çalışmanın kaynakçasına katkı sağlanmış olduğu gibi bundan sonra yapılacak çalışmalar için de fikir vermektedir. Yöntem kısmında ise nasıl bir metodoloji takip edildiği açıklanmaktadır. Bu kısımda Türkçe, İngilizce ve Arapça kaynaklara temas edilmektedir. Akabinde Osmanlı-Mısır modernleşmesi kısaca ele alındıktan sonra Mısır tarihinin genel bir özeti yapılmaktadır. Kitabın birinci bölümü XIX. yüzyılın ilk yarısı Mısır tarihine odaklanmaktadır. Ardından kısaca Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın şahsıyla alakalı bir kısma yer verilmekte olup, sonrasında tarihçilik alanındaki faaliyetler matbaa, neşir ve tercüme etrafında incelemektedir.

Kitabın ikinci bölümünde XIX. asrın ilk yarısında Mısır'da tarihçilik ve tarihçiler başlığı altında Abdurrahman el-Cebertî'nin *Acâibü'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l Ahbâr* isimli eseri, Abdullah eş-Şarkâvî'nin *Tuhfetü'n-Nâzirîn fi men Veliye Mısır mine'l-Mülûk ve's-Salâtîn* isimli kitabı, İsmail

el-Haşşâb'ın *Hulâsatü mâ Yürâd min Ahbâri'l-Emîr Murâd, Tezkiretü li-Ehli'l-Basâir ve'l-Absâr ma'a Vechi'l-İhtisâr ve et-Târîhu'l-Müsel sel fî Havâdisi'z-Zamân ve Vekâyîi'd-Dîvân* isimli eserleri ile Halil b. Ahmed er-Recebî'nin *Târîhu'l-Vezîr Muhammed Ali Bâşa* isimli kitabı incelenmektedir.

Üçüncü ve son bölümde ise Fransız işgali ve tarih yazıcılığı başlığı altında Cebertî'nin *Târîhu Müddeti'l-Fransis bi Mısır* isimli metni ve *Mazharu't-Takdîs bi-Zehâbi Devleti'l-Fransis* isimli eseri ile Nikola bin Yusuf et-Türk'ün *Zikru Temellüki'l-Fransaviyye el-Aktâre'l-Mısriyye ve'l-Bilâde's-Şâmiyye* isimli tarih eseri incelenmektedir. Cebertî'nin *Acâib*'inin üçüncü cildindeki üç senelik periyot *Mazhar*'la, ilk yedi aylık dönem ise *Müdde* metniyle çakışmaktadır. Ancak kitaptaki dağılımının dengesi dikkate alınarak iki ayrı bölümde incelenmiştir. Çakışmaların çalışma esnasında tekrarlara yol açabilme ihtimali göz önünde bulundurulmuş olup, bu tür bir sorunun önü, hangi mesele ilk defa nerede geçiyorsa o eser öncelenmiş ve mezkûr konu, o eser merkeze alınarak incelenmiştir. Diğer bir ifadeyle hadisenin ilk geçtiği kitap merkeze alınarak eserlerin mukayeseleri orada yapılmıştır.

Çalışmada yer alan isimlerin, ilk geçtikleri yerde ismin peşi sıra parantez içinde ölüm tarihi de belirtilmiştir. Mensubiyet ifade eden Arapça sıfatlarda bulunan sondaki sesli harfte "Cebertî" örneğindeki imla tercih edilmiştir. Onun dışında anlam kaybı yaşayacağı düşünülen Osmanlıca tabirler, eser isimleri ve Arapça ifadelerin olduğu yerlerde bu kaybı yaşatmayacak yazım karakterlerine müracaat edilmiştir. Yine yoğun bir şekilde kullanılan kelimelerde anlamın bozulmadığı yerlerde (örneğin maddi, manevi, iktisadi, siyasi) nispet belirtmek için herhangi bir imla farklılığı tercih edilmemiştir. Şahıs isimlerinde nispet bildiren yer isimleri ya da lakaplar ismin tamamına yer verilen ilk yerde yazılmış olup daha sonraki kısımlarda "el" takısı kullanılmamıştır. Yabancı özel isimlerin (yer ya da şahıs) orijinal

yazım biçimleri mümkün merteye korunmuştur. Aslı Arapça olan şahıs isimlerinin imlaları, kullanılan İngilizce-Fransızca kaynaklarda yazıldığı şekilde (örneğin Rafeq) verilmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı Türkçesinden transkripsiyonu yapılmış olan eserlerin isimlerindeki gereksiz olduğunu düşündüğümüz imla ağırlığında tasarrufa gidildiği yerler olmuştur. Yine yazım kuralları çerçevesinde bazı kelimelerin imlasında (örneğin tarihyazımı, arkaplan) tasarrufta bulunulmuştur. Çalışmamızın ana unsurlarından biri olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1805'te vali olarak atanarak paşa unvanını almıştır. Ancak çalışmada 1805 öncesi dönem için de paşa rütbesiyle zikredilmesi tercih edilmiştir. Çalışmada ifadenin meramını pekiştirmesi açısından, literatüre geçmiş bazı Frenkçe tabirler yanlarında tercümesiyle birlikte asıl halleriyle (örneğin *mission civilisatrice*/uygarlaştırma görevi, *laudator temporis acti*/geçmiş zamanı öven) verilmiştir. Bunların dışında kitabın genelinde TDK yazım kurallarına bağlı kalınmıştır. Arapça isimlerin yazılışlarında ise DİA maddelerindeki yazım biçimine uyulmuştur.

Her çalışmada olduğu gibi bu kitabın teşekkülünün arkasında da büyük bir insan emeği ve kaynağı bulunmaktadır. Şüphe yok ki hiçbir teşekkür asla verilen emeklerin karşılığında gereken teveccühü husule getiremez. Ancak yine de bir merama karşılık geldiği kesindir ki bir teâmül oluşturmuştur. Bizler de bu güzel haslete tabi olmayı kendimize borç biliriz. Eskiler dilin önemine binaen “Bir lisan bir insan” derlermiş. Her ne kadar bu satırların mevcudiyetinden haberdar olamayacak olsa da teşekkürüme Arapça hocamdan başlamak istiyorum. Ürdün Üniversitesi dil kursunda Arapçayı öğretirken bizden daha çok bizim için çabalayarak bizlere eğitim veren Muna Mohammad'e şükranlarımı arz ediyorum. Her seferinde yeterince okuduğumu ve artık yazmam gerektiğini hatırlatarak çalışmamı bitirmem hususunda beni harekete geçiren ve çalışmamı

titizlikle okuyan ve meseleleri tartışarak eserin inkişa-
fına katkıda bulunan Prof. Dr. Mesut Ayar'a, çalışmamı
tamamlama surcünde, bolumdeki mesaimde yeterince
hoşgorulu davranan Tarih Bolum Başkanımız Doç. Dr. Fa-
ruk Doğan'a, *Ruzname-i Ceride-i Havadis* ve matbaayla ilgili
meselelerde yardımcı olan Dr. ogr. Üyesi Tarık zelik'e,
Çalışmamla alakalı gerekli kaynak önerilerinde bulunarak
bana yardımcı olan değerli meslektaşım Zafer ınar ve mesai
arkadaşım Dr. Yahya Koç'a, İngilizce kitapların yurtdışın-
dan getirilmesinde hayati dokunuşlarda bulunan değerli
ağabeyim Yavuz elikel'e, yine ulaşılması gu olan İngilizce
kitabın temin edilmesinde yardımı olan kıymetli kardeşim
İsmail Erol'a, yabancı dildeki kitapların temininde ve ki-
tabın hazırlanmasındaki teknik mevzularda bana destek
olan Dr. ogr. Üyesi Adem Başpınar'a, Zotero programını
gndemime sokan ve kitabımın dipnot ve kaynakasının
oluşturulmasında buyk emeği geçen Enis Duman'a, Bri-
tish Library'deki kıymetli bir kitaba ulaşmamı temin eden
Doçent Dr. Yusuf Alpaydın'a, Almanca metin çevirilerine
yardım eden Dr. Hacı Sarı'ya, engin kütüphanesini benimle
paylaşma licenaplığını gösteren Selahattin Polatoğlu'na,
Süleymaniye Kütüphanesi'nden Ahmet Kaylı'ya, Leiden
niversitesi'nde doktora çalışmalarını yaparken, elinden
geldiğince yardımcı olan Dr. Ömer Koçyiğit'e, Hacettepe
niversitesi'nden Doçent Dr. Selda Güner'e, araştırmamla
ilgili gelişmeleri sabırla dinleyen, değerli tartışmaları ve
ufuk aııcı sorularıyla çalışmaya katkıda bulunan kadim
dostum Yunus Kılıç'a ve kıymetli arkadaşım Dr. ogr. Üyesi
Muhammed Veysel Bilici'ye, IRCICA Kütüphanesi, Ürdün
niversitesi Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi, İstanbul
niversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Hacettepe ni-
versitesi Kütüphanesi, BAU Kütüphanesi, İT Ktpha-
nesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi arşiv birimi çalışanlarına,
Kırklareli Üniversitesi Kütüphanesi ve Kırklareli İl Halk

Kütüphanesi çalışanlarına, İl Halk Kütüphanelerinin hizmet saatlerinin arttırılmasına katkıda bulunan tüm ilgililere, Arapça öğrenmem hususunda beni destekleyen, oldukça yoğun mesaisine rağmen çalışmalarım esnasında teşvik ve yardımlarını esirgemeyen, çalışmamı bitirmem hususunda beni sürekli cesaretlendiren, araştırma esnasında katettiğimiz aşamalarda karşımıza çıkan bilgi ve bulguları heyecanla dinleyen ve gerekli noktalarda katkılarını eksik etmeyen kıymetli ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan'a, araştırma maratonumda daha fazla çalışma imkânı bulmamı sağlayan kayınvalideme, annem ve babama ve özellikle de manevi destek ve yardımlarıyla her zaman yanımda olan, çalışmamı itinayla okuyan fedakâr, cefakâr ve kıymetdâr eşime teşekkürlerimi borç bilirim. Burada zikrettiğim kişiler arasında ismini anmayı unuttuklarıma da özür kabilinden teker teker ayrıca teşekkürlerimi arz ediyorum. Çalışmanın matbu hale gelmesinde katkıları bulunan Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Güder'e, Doç. Dr. İbrahim Halil Üçer'e, İLEM Araştırma ve Yayın Koordinatörü Mehmet Beydemir'e ve kitabın son okumasını yapan İslam Dalp ve Hüsna Dalp'e müteşekkirim.

Son olarak, insanın kendi yazdığı metni tekrar tekrar okumasının ne kadar zor bir durum olduğunu ömrü okuduğu satırlar ile yazdığı satırlar arasında geçen ilim erbâbı gayet iyi bilir. Aynı yolun yolcusu olarak biz de benzer sıkıntıları tabii ki yaşadık. Fakat spor yapmanın, özellikle de bisiklet sürmenin bu süreçte sınırsız faydasını gördüğümü söylemeden geçemeyeceğim. Ağustos sonu Bursa'da gerçekleşecek bisiklet yarışı için yaptığım antrenmanlarda çevirdiğim pedallar, sayfaları çevirirken yaşadığım bütün sıkıntıları benden uzaklaştırdı ve her antrenman sonrası metnin başına yeniden, yenilenmiş olarak oturmamı sağladı. Böylelikle beden hareketinin zihnin berraklaşmasıyla doğru orantılı olduğunu her seferinde bir kez daha ispat etti.

Paul Fournel'in büyük keyifle bir nefeste okunan *Bisiklete Övgü* isimli eserinin de bu sürece eşlik etmesinin ayrıca güzel bir tevafuk olduğunu söyleyebilirim. Temennim o ki kitabımızı okuyacaklar da umdukları faydayı görürler. Gayret bizden tevfik O'ndandır.

Halil İbrahim Erol
Kırklareli
Ekim 2020